

Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris'e Bakış

Mustafa KARABULUT*

ÖZ

Osmanlı devletinde kentleşme olgusu Tanzimat döneminde daha da önem kazanır. Özellikle 19. yüzyılda kentleşmeyle beraber kültürel değişim hızlanır. Batılılaşma hareketleri Tanzimat döneminde her bakımdan günlük hayata yansır. Saraydan başlayarak toplumun bütününe yansıyan yenilik düşüncesi, eski hayat tarzının değişmesinde etkili olur. İstanbul ve İstanbul halkı değişimden çok etkilenir. Bu kent, semtleriyle de zenginliğin cazibe merkezi olur. Beyoğlu ve Galata en gözde mekanlardır. İstanbul'daki Adalar, Boğaziçi, Çamlıca, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere mesire ve eğlence yerlerine karşılık olarak Paris'te Bologna veya Vincent ormanları görülür. İstanbul, Batılı yaşam tarzı, mimari, kılık-kıyafete, arabalar, alafranga sofralara kadar Paris'e benzer. Bu durum, dönemin romanlarına da önemli ölçüde yansır. Tanzimat dönemi yazarları romanlarında İstanbul ve Paris kentlerini birçok yönden karşılaştırır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat dönemi edebiyatı, kültürel değişim, Batılılaşma, Türk romanı.

ABSTRACT

İstanbul and Paris in Turkish Novels of the Tanzimat Era

The urbanization in the Ottoman Empire became an important social phenomenon in the period of Tanzimat. Together with the 19th century urbanization, cultural change also fastened. Westernization appeared in all aspects of the Daily life, and the idea of reform that started from the state and expanded to the whole society became effective in the change of old life styles. İstanbul and the people of İstanbul became highly affected by this change. This city and its quarters turned out to be the center of attraction. Beyoğlu and Galata became as favourite places. Adalar, Boğaziçi, Çamlıca, Yeniköy, Tarabya and Büyükdere resorts and entertaining places were considered as those of Bologna or Vincent in Paris. With its Western style of life, dressing, couches and modernized dining styles İstanbul resembled to Paris. This also became reflected in the novels of the period. The writers in the *Tanzimat era* compared İstanbul and Paris in many aspects.

Key Words: Tanzimat era literature, cultural change, Westernization, Turkish novel.

---

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adıyaman.
E-posta: mkarabulut@posta.adiyaman.edu.tr

Osmanlı devletinde kent bilinci yenileşme hareketleri ile önem kazanır. Önceleri kent insanı, dinî ve ailevi bağlarla şehir hayatında rol üstlenir. Bünyesinde değişik dinden insanları barındıran Osmanlı kentlerinde dinî yapıların ve konutların ağırlıkta olduğu görülür. 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde ‘Belediye’ kavramıyla tanışan kentler kültürel yenileşmeye ve gelişmeye devam eder.

Kent bilincinin kültürle yakından ilişkisi olduğu, bir gerçektir. “*Osmanlılar kente bir bütün olarak bakar.*” (Faroqhi 2002: 165) Bunun en güzel örneği, 16. yüzyıldan kalan kent minyatürleridir. Özellikle İstanbul görünümüleri konakların duvarlarını süsler. Bir kentte üretilen mal, bazen manevî yönüyle hafızalarda kalan bir şahıs, kentin simgesi olur. Bugünkü kent anlayışında öne çıkan ‘Belediye’ ve ‘Belediye başkanı’ gibi kavramlar yerine, Osmanlı kentlerinde kültürel yapı, kent bilincini ortaya koyar.

Türk toplumunda coğrafi saha oldukça geniştir. Yüzlerce yıl göçebe hayat tarzıyla yaşayan Türklerde, ‘Gök Bayrak’ anlayışı hakimdir. Göktürk ve Oğuz töreleri, daha sonra kurulan Türk devletlerinde değişik biçimlerde görülür. “*Eski Türklerin göçebelikleri ile töreleri arasında münâsebet vardır.*” (Gökalp 1976a: 28) Göçebelik törelerden, töreler de göçebelikten ilham alır.

Eski Türk hayatındaki göçebelik tasavvuru tarihçilerin üzerinde çokça durduğu bir durumdur. ‘Türk’ ile ‘töre’ kavramları ayrılmaz sözcükler gibi yüzyıllarca birlikte kullanılır. Nitekim, ‘Türk töresi’ ifadesi kültür ve medeniyetimizin temelini oluşturan en önemli kavramdır. Çünkü, “*Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuudur.*” (Gökalp 1976b: 14) Türkler, kendi kültür yapılarına uygun yeni kültürlerle tanışınca, değişime uyum sağlamakta zorlanmaz.

İslâmî kültürle tanıştıktan sonra, yerleşik yaşam biçimine kolaylıkla adapte olan Türk insanı kentleşme sürecine girer. Osmanlıda kentleşme olgusu coğrafi, ticarî ve siyasî bakımdan daha önem arz eden bölgelerde yoğunlaşır. Taşrada ise gelişim ve değişim daha yavaştır. Bu arada Avrupalı seyyahlar taşra kentlere çok ilgi göstermez. Buna rağmen kent kültürünün Osmanlı hayatındaki yeri yadsınamaz. Bunun en güzel örneği Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* adlı eserinde görülür. Evliya Çelebi, Osmanlı kentlerinin tarihi yönlerini ön plana çıkararak bunun Türk kültüründeki önemini belirtir.

Kent kültüründeki değişim, 19. yüzyılda hızlanır. Batılılaşma hareketleri, Tanzimat döneminde her bakımdan günlük hayata yansır. Saray'dan başlayarak toplumun bütününe yansıyan yenilik düşüncesi, eski hayat tarzının değişmesinde etkili olur. Bilhassa İstanbul ve İstanbul halkı değişimden çok etkilenir. Zihinlerden başlayıp kentlerin görünümünden Osmanlı mutfağına kadar yayılan değişim; artık, önüne set çekilemeyen bir çığ gibi Türk yaşamındaki yerini alır.

Tanzimat'ın getirdiği değişim düşüncesi, bazı kentlerin kısa zamanda gelişip zenginleşmesini, yani ayrıcalıklı bir hüviyete bürünmesini sağlar. Yerli ve yabancı sermayenin gözde kenti haline gelen İstanbul, semtleriyle de zenginliğin cazibe merkezidir. Özellikle, Galata ve Beyoğlu diğer semtlerden farklı yerleşim birimleri olur. Değişik kültürlerin bir arada yaşandığı bir İstanbul ortaya çıkar. Nitekim, *“kahve ve bakkallarıyla Rum, modasıyla Fransız, paltosuyla İngiliz, birahaneleriyle Alman, mûsikîsiyle İtalyan ve İspanyol, bekçisiyle ve hamalıyla Türk bir İstanbul doğar.”* (Fındıkoğlu 1940: 643)

Osmanlı kentleri içerisinde İstanbul, kapılarını Avrupa hayatına ve modasına sonuna kadar açar. Bu, mimarîden kılık-kıyafete, arabalardan alafranga sofralara kadar, yani tamamıyla Türk yaşamına sirayet eder. Özellikle zengin ve bürokrat kesimde görülen bu değişim, zamanla halkın yaşamına da girer. Avrupai kentleşme ve yaşama arzusu, hayatın vazgeçilmezi olur. Tanzimat dönemindeki değişim, dönem yazarlarının dikkatinden kaçmaz. Birçok sanatçı, bu süreci romanlarına yansıtmakta gecikmez.

Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk* adlı romanında Fransız şehirlerini oldukça detaylı tanıtır. Bununla beraber, bu şehirlerle İstanbul'u sık sık şu yolda karşılaştırır:

“Yolcular çıktılar. Arabacının ücretinden maada (pourboire) yani şarap parası bahşişini de verdiler. Vakıa arabacıların ücret-i muayyeneden başka bahşiş namıyla bir şey talebine niza-ırtien hakları yok ise de bahşiş hususunda Paris İstanbul'umuzu fersah fersah geçmiş ve yirmi santimlik bir kahve içildiği zaman bir yirmi santim dahi uşağa bahşiş vermemek bayağı hakareti müstelzim bulunmuş olduğundan, arabacılara hilâf-ı nizam şarap parası vermek dahi yolcuların mecburiyeti cümlesine dahil olmuş kalmıştır.” (Paris'te Bir Türk, 114)

Beyoğlu ile Paris, otel ücretleri bakımından da önemli farklılıklar gösterir. Beyoğlu'nda en sıradan bir otelin oda kirası, bir gece için dört franktan fazla ücret verildiği hâlde, Paris'te bundan daha ucuzu bile bulunmaktadır:

“Hem Paris'in ucuzluğu, pahalılığı yerine ve o yerde sakin olan halkın ahvâl-i hususiyesine göredir. İşbu Monsieur le Prince Sokağı Seine nehrinin cenup tarafında ve 'Quartier Latin', lâtin mahallesi denilen semtte olup, oraları ise ekseriyetle talebe ve ulema yatağı olduğundan, her şeyin fiyatı ehvence olmak zarurîdir.” (Paris'te Bir Türk, 114)

Yazar, Paris'in Champs-Elysees gibi, Rue de Rivoli Caddesi gibi daha muteber yerleri varken, Nasuh Efendi'nin "Quartier Latin"de ikamet etmesine şaşılmanası gerektiğini ifade eder. Çünkü, Paris'te muteber yerler ile diğer bölgeler arasında fazla bir fark yoktur. Ahmet Mithat Efendi, bu hususu şu cümlelerle dile getiriyor:

"Paris bir şehir-i azimdir ki insan-ı kâmil nazarında her tarafının itibarı birdir. Zira hangi tarafında bulunsanız arzu ettiğiniz etrafa sizi derhâl isal için faytonlar gibi, omnibüsler gibi, şimendiferler gibi, nehir vapurları gibi binlerce vesait-i nakliye emrinize, yani beş on paranıza muntazırdılar. Herhangi tarafta olsanız gecenizi geçirebilirsiniz. Öyle İstanbul'da olduğu gibi maâzallahü tealâ geceyi Fatih'te geçirmeye mecburiyet elverip de bir ahbap hanesi dahi bulunmaz ise, bakkal dükkânında zeytin, ekmek yiyerek kahvehane peykesinde (O da kahveci razı olursa. Çünkü sizi kabule hiç mecburiyeti yoktur) beytutete muhtaç kalmazsınız." (Paris'te Bir Türk, 115)

Yazar, Paris'i adeta çok güzel bir tablo çizerek okuyucuya tanıtmaktadır:

"Bu mahallede oturan bir adamın pek de canı sıkılır ise Monsieur le Prince Sokağı'nı şimale doğru geçerek ve Mazarine Caddesi'ni dahi mürur eyleyerek Enstitü Meydanı'na varabilir ki mezkur meydan, Seine nehri kenarında olup oradan Louvre Sarayı ve daha alt tarafından Tuileries sarayı cesîmi temaşa edilebilir. Karşı tarafa varmak için dahi ayaklarınız önüne Sanayi Köprüsü serilmiştir." (Paris'te Bir Türk, 115)

Romanın ilerleyen bölümlerinde, Paris'e elli yedi kilometre mesafedeki Fontainebleau adlı kasaba tanıtılır. Nasuh, bu kasabaya ait bir plân ile görülür. Daha sonra ise Cartrisse, Gardiyanski ve diğer misafirler arasında Avrupa ile Osmanlı kentleri plânlı şehirleşme bakımından karşılaştırılır. Gardiyanski bu hususta şu sözleri söyler:

"Şimdi İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da, Avusturya'da adeta mahsusan plâni yapılamamış yer yok gibidir. İspanya ve İtalya ve Rusya'ya gelince orada halk böyle şeylerin kadrini bilmediklerinden maada, kendilerine irae edilse bile ehemmiyet vermediklerinden, en büyük memleketlerinin de plânları yoktur. Alemin gözü oralarını görmez ve oraları kendilerini âlemin gözüne arz etmezler. Hele memalik-i Osmanıyyeyi hiç sormayınız. Henüz payitahtın bile mükemmel bir plâni yoktur." (Paris'te Bir Türk, 300)

Nasuh, Gardiyanski'nin bu husustaki sözlerini üzümlere tasdik eder. Müşahedât adlı romanda, Beyoğlu ile Avrupa kentleri karşılaştırılır:

"Şu Beyoğlu ne yaman memlekettir. Avrupa romancıları Paris'e göz dikmişlerdir ama bizim Beyoğlu, birçok cihetlerce Paris'ten de yamandır. Hangi tarafına bakılsa bir roman görülür. Hangi adama tesadüf edilse, mutlaka bir romana taalluku vardır. O romanların da ağlebi, insana inşirah verecek surette değil, insanı dilhun edecek surettedir." (Müşahedat, 138)

Bu eserde, Ahmet Mithat Efendi'nin gezi üzerine düşünceleri de yer alır. Yazar, roman okumaktan maksadın, sadece bir adamın macerasını takip etmek değil; aynı zamanda okurun değişik mekânlarda gezdirilmesini sağlamak olduğunu söyler. Alafrangalaşmanın bir başka ciheti de, eğlence hayatının vazgeçilmez unsuru olan gezilerdir. Ahmet Mithat, okurunu eğlence ve mesire yerlerinde gezdirmeyi adeta bir görev kabul eder:

“Bu akşam Şişli. İki akşam sonra Cendere Boğazı. Bazı akşam Zincirlikuyu. Nihayet bir cuma günü için Kadıköy'üne. Fenerbahçesi'ne gidilmek meydân-ı müzâkereye konuldu.” (Müşahedat, 265)

Diplomalı Kız'da, olay örgüsü Paris'te geçer. Yazar burada, özellikle gayrimeşru ilişkilerin çokluğuna dikkat çeker. Paris şehrinin haftalık istatistiklerinde, *“Bu hafta zarfında piçhaneye seksen çocuk getirildi. On sekizi tanındı, kabul olundu.”* (s.13) denilmesi bunu açıkça göstermektedir. Paris ayrıca şu ifadelerle okuyucuya verilir:

“Muhiblik metreslik suretiyle husule gelen yüz münasebetten kırk kadarı ikinci, üçüncü hafta zarfında ve diğer kırk kadarı da altıncı, yedinci ay zarfında bozularak, on kadarı çocuğun kaydı esnasında ve beş kadarı da kaydından sonra münfesi olarak, fakat yüzde beş kadarı da izdivaca kadar müntehi olur. Bu da az mı ya? Paris bu! Cihân-i medeniyetin merkezi değil mi?” (Diplomalı Kız, 13)

Tanzimat dönemi romanlarında mekân genellikle İstanbul veya Paris'tir. Vak'anın Paris'te geçtiği romanlarda, Batılı hayat ile yerli yaşamı daha iyi irdeleme fırsatı buluruz. İstanbul'daki mesire ve eğlence yerlerinin karşılığı, Paris'te Bolgna veya Vincent ormanları olarak karşımıza çıkar:

“Bu intizam öyle evvelki gibi pazar günleri bir lokantada kuşluk taamı etmek ve badehu Bologna veyahut Vincent ormanları gibi bir mesireye ve akşam diğer bir lokantaya ve gece tiyatroya gitmek gibi eğlenceleri terk etmekten ve bu yerlerde sarfolunacak paraları Julie namına iddihâr sandığına koymaktan bed'eylemişti.” (Diplomalı Kız, 15)

Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrâr adlı eserde yazar, Paris ile İstanbul'u birçok yönden ele alır. Her iki kentte de hayatın zorlu tarafları vardır. Yabancı bir şehirde yaşamak kolay değildir. Bu sebeple şehri tanımanın faydası büyüktür.

“Avrupa hatta Paris işte böyledir. Pahalılığından dolayı edilen şikâyetler haksızdır. O pahalılık Paris'te yaşamasını bilmeyen ecnebilere mahsustur ki İstanbul'da dahi yabancıların pahalılıktan şikâyetleri ayyuka çıkmaktadır. Bir geceyi Beyoğlu'nda geçiriniz de bakınız ne kadar pahalı olduğunu hükmediniz. Yirmi kuruş verdiğiniz hâlde güzelce karnınızı doyuramazsınız. Kezalik yirmi kuruş verdiğiniz hâlde temizce bir yatakta yatamazsınız. Ne hacet? İstanbul'un hangi cihetinde olursa olsun, orta hâlli bir kuşluk taamı etmek için lâakal sekiz on kuruş vermeye mecbursunuz. Bu hesap

üzerine bizde bir bekâr adam orta hâlli yani temizce geçinebilmek için ayda bin kuruş harç etmiş olsa yine zaruret çeker. Hâlbuki bu bin kuruş ile üç dört nüfuslu bir familya beyler gibi yaşar.” (Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrâr, 170)

Hayret adlı romanda Adalar Kaymakamı İstanbul’da gece yarısı gidebileceği uygun bir yer bulmakta güçlük çeker. Yazar bir Kaymakam’ın bile bu kentte mahsur kalmasını şu cümlelerle hicveder:

“Hakikaten payitahtımızın İstanbul cihetini bir şehir addetmektense azim ve cesim bir köy addetmek daha ziyade münasip olur. Zira şehir denilen şey, insanların yaşamak için muhtaç oldukları her şeyi cami olmak lâzım geldiği hâlde İstanbul’da levâzım-ı mezkûreden bir çoğunun noksanı bedihîdir. İşte ezcümle izzetinefsini bilen bir adamın temiz bir otel bulup da geceyi geçirebilmesi kabil değildir. Böyle bir yabancı, kendisini misafir olarak kabul ettirecek bir dost arar ki aynıyla bir köye gidenler dahi geceyi böyle misafirlik suretiyle geçirmeğe muhtaç olurlar. Belki de İstanbul’da insan hiç bilmediği bir yere kendisini misafir kabul ettiremeyeceği derkâr bulunduğu hâlde bir köye gidecek olsa Tanrı misafiri olmak üzere kendisini her hâneye kabul ettirebilir.” (Hayret, 56)

Yazar İstanbul’un bu olumsuz yönünü dile getirir. Gece geç saatlerde Yedikule ve çevresinde araç bulmak oldukça zordur. Kentin her tarafının aynı şekilde gelişmediğini de görmekteyiz.

Batılılaşma hareketi çerçevesinde, Osmanlı devletinin gayri müslim tebaasına eşitlik öngören Hatt-ı Hümayun (1856), aynı zamanda İstanbul’un şehircilik siyasetini de belirler. 1840’lardan itibaren, Avrupa’nın önemli başkentleri örnek alınarak Avrupa tarzı çok katlı apartmanlar inşa edilir. O döneme göre bir hayli görkemli mağazalar, şehrin ilk modern restoran, kahve, pastane, otel ve birahaneleri açılır. Pera’yı 1843 yazında ziyaret eden Fransız seyyah Gerard de Nerval, Pera’daki kahvelerin Champs-Élysées’in seçkin kahvelerinin anımsattığını söyler. *Bahtiyarlık* adlı eserde Beyoğlu’ndaki Flamme* kahvehanesi yazarın üzerinde çokça durduğu mekândır:

“Flâmme alev manasına olduğundan bir zamanlar ‘Centilmenlerimiz Flâmme’da alevi aldı’ tarzındaki zarafetler pek ziyade tahsin olunurdu. Gariptir ki bundan altı yedi sene evvel Flâmme’in kendisi dahi alev alarak dört duvardan ibaret kaldıktan sonra dâire-i Belediye Beyoğlu Büyük Caddesi’nin tevsii maksadına

* Bu kahvelerin müşterileri, kahve ya da limonata içer veya dondurma yerken Osmanlı başkentinde yayımlanan Fransızca gazeteleri; Journal de Constantinople’u, Echo de Smyrne’yi, Portofolio Maltesi’i, Courrier d’Athenes, Moniteur Ottoman’ı okuyabilirler. 1865’te Pera’nın meşhur cafe-chantan’ı, müzikli bir eğlence yeri olan "Cafe Flamme" idi. 1880’lere doğru bu tür eğlence yerlerinin sayısı hızla arttı. Petros Peçakis’in "Cafe Couronne"unda, Rumların "To Stemma" (Taç) adıyla andıkları eğlence yerinde, ünlü kemençeci Vasilis’in çaldığı müzik eşliğinde iki karafaki duziko ve üç tabak meze için müşteriler yarım İngiliz lirası öderdi.

Kaynak: <http://fotografkiraathanesi.blogspot.com/1980/01/elence-diyari-pera.html>

mebni o muhterik duvarları dahi feda. eylediğinden bina zemine beraber yıkılmış ve şimdi yerine güzel bir tuhafçı mağazası ve üzerine dahi üç dört katlı âlâ bir hane bina olunmuştur.”(Bahtiyarlık, 11)

Yazar bu eğlence merkezinin yangından önceki hareketli günlerinden özelemlerle bahseder. Özellikle kumar partileri buranın en gözde eğlencesidir.

Tanzimat dönemi romanlarında İstanbul ayrı bir yere sahiptir. Birçok medeniyete başkentlik yapmış olan bu şehir, Avrupa kentleriyle de sık sık karşılaştırılır. *Araba Sevdası* adlı romanının mekânı İstanbul’dur. İstanbul’un mesire yerlerinden Çamlıca, en çok dikkat çeken yerdir:

“Kışın, meselâ zemherir içinde bir açık hava görünce arkasında mücerred süse haneler vermek için dar ve incerek ceket, dizlerinin üzerinde ise mücerred süslü görünmek için bir kadife örtü bulunduğu hâlde Beyoğlu caddesinde, Kâğıthane yollarında araba kullanmak hevesiyle en şedit poyrazın karşısında tiril tiril titreyen Bihruz Bey yazın da otuz, otuz beş derece sıcak günlerde Çamlıca’da, Haydarpaşa, Fenerbahçesi yollarında yine o hevesle en kızgın güneşin altında hasım hasım haşlaan ve fakat bu azabı kendisine en büyük zevk addederdi. Bihruz Bey her nereye gitse, her nerede bulursa, maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnızca görünmektir.” (Araba Sevdası, 11)

Bu eserde, İstanbul’un en güzel yerlerini gezme fırsatı buluruz. Romanın ilk sayfalarında Çamlıca tanıtılır:

“Burası (Çamlıca bahçesi) nâmıyla İstanbul’da en evvel tanzim ve küşâd olunmuş olan bahçedir. Bir kaç zamandan beri rağbet-i âmmeden bütün bütün mehcûr olduğu cihetle ekser eyyamda kapıları kapalı durur. Yazın, bahusus baharlarda bu bahçeyi açıtırıp da aşağıki kapıdan içerisine girseniz beş, on kadem ilerleyerek etrafınıza bir nazar ediverince muazzam ve ma’mûr bir ravza-yı dilgüşâ içinde bulunduğunuza derhal kâil olursunuz.” (Araba Sevdası, 2)

Çamlıca bahçesinin açılışına Bihruz Bey çok sevinir ve mart ayı gelince yazlıklarına taşınır. Bundan böyle artık yazları Çamlıca’da, kışları Süleymaniye’de ikamet eder.

Bu mesire yerinde gezmek onun için büyük bir olaydır. Bihruz Bey, bunun için bir atlı araba da sipariş eder. Onun hayatı, arabasıyla bu mesire yerinde gezinmekten ibarettir artık. Ayrıntılarıyla tasvir edilen Çamlıca bahçesi romanın vak’a zincirini bağlayan yerdir. Çünkü eserin sonuna kadar sürececek bir aşkın başladığı yer burasıdır.

Bihruz Bey arabasıyla Çamlıca’da gezerken yeni bir landonun içinde sarışın ve güzel bir kadına (Periveş Hanım) rastlar. İlk defa gördüğü bu kıza hemen âşık olan Bihruz Bey, ona bir çiçek verip bir hafta sonra da arabasına bir mektup atar. Bu ikinci karşılaşmadan sonra kızı uzun müddet göremez.

Romanın sonraki kısımlarında Bihruz Bey'in, Periveş'i araması anlatılır. Aylarca bu kadını hemen hemen bütün mesire yerlerinde arar. Kahramanımız yapmış olduğu plâna göre bütün mesire yerlerinde onu arayacaktır. Bu arada okur da, bu yerleri tahayyül etme imkânını bulur:

“Cuma veya pazar saat yedide köşkten çıkılarak Fenerbahçesi, Haydarpaşa, Duvardibi mevkilerinin her birinde yarımşar saat bulunduktan sonra saat dokuz buçukta bahçe-i umumîye gelinip, akşama kadar orada eğlenilecek, cumartesi ve salı yine o saatte köşkten çıkılarak doğruca Göksu'ya bil-azime yarım saat eğlendikten sonra Küçüksu'ya gelinip, dokuza kadar orada beklenilecek ve avdette havuz başına dahi uğranılıp akşam üzeri bahçe-i umumîye yetişilecek; pazartesi ve perşembe günleri yine mutâd olan saatte köşkten çıkılıp Çamlıca'ya ve ba'de bahçe-i umumîye azimet ve saat dokuza kadar orada ârâm edilecek ve akşam üzeri Duvardibi'ne ve oradan Haydaipaşa'ya ve ezana karîb bir zamanda Fenerbahçesi'ne gidilecek...” (Araba Sevdası,135)

Araba Sevdası'ndaki Çamlıca, İntibah'ta da aşkın başladığı mekân olarak karşımıza çıkar. Yazar, Çamlıca hakkında övgü dolu sözler söyler:

“İstanbul denilen güzellikler topluluğunun bütün güzel manzaralarının bir bakışta görebileceğimiz tek yer varsa o da Çamlıca'dır. Boğaziçi'nde hangi büyük orman veya küçük körfez vardır ki, Çamlıca'dan görülmesin? İstanbul'un Beyoğlu gibi, Galata gibi, Babîâli civarları gibi, Bayezit gibi hangi bayındır tarafı vardır ki, Çamlıca'nın bakışlarından kendini saklayabilsin. İstanbul'daki eski eserlerden ve meşhur binalardan hiçbiri var mıdır ki, Çamlıca tasvirine almak mümkün olmasın? Çamlıca öyle ibretle görülecek bir yerdir ki, insan, çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırıp etrafına bakınırsa gökyüzünün önünde, tabîî, sınaî, fenni nice yüz bin çeşit güzelliklerden meydana gelmiş bambaşka bir âlem görür. İnsanın gözbebeği âdeta, o güzellikler âleminin, büyük bir ustalıklı ufacak bir noktaya sığdırılmış haritasına döner.” (İntibah, 17)

Görüldüğü gibi yazar; Çamlıca'yı âdeta bir Cennet parçası gibi addeder. Çamlıca, havasıyla, suyuyla, toprağıyla ve insanıyla ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Ali Bey de, Bihruz Bey gibi Çamlıca'da gezer ve âşık olur. Her iki kahramanı bedbaht eden aşkların merkezi Çamlıca'dır.

İntibah'ta da asıl mekân Çamlıca'dır. Burası güzelliği bakımından romanların teması ile paralellik gösterir. Çünkü âşıkların, sevgililerin mekânıdır Çamlıca. *Turfanda mı yoksa Turfa mı* adlı romanda Mansur'un İstanbul'a gelişi duygusal bir tarzda verilir:

“Mansur Bey ilk kez İstanbul'a geliyordu. Ah! İstanbul'a gelmek! Osmanlı Saltanatının merkezi, hilafet makamının bulunduğu İstanbul'a kavuşmak!” (Turfanda mı yoksa Turfa mı?, 13)

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat'ta İstanbul olay örgüsünün geçtiği mekândır:

“Aksaray'dan Bayezıt'e çıkan caddede, bundan bir kaç sene evvel Hacı Mustafa isminde bir tütüncü vardı ki, ihtiyarlığına riayeten ekseriya Hacıbaba derlerdi.” (Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat, 37)

Zehra adlı romanda da İstanbul'un ilçeleri ve gezinti yerleri dikkat çeker:

“... Hele gurub ile tulûa yakın zamanlarda Göksu deresi gibi, Beykoz Büyükdere limanları gibi, Baltalimanı, Küçüksu, Kefeliköy, Beykoz, Sultaniye çayırıları gibi, Sarıyar'ın suları, Kavaklar'ın Sütlüce'siyle Otuzbir Suyu gibi yerleri ve baştan başa teknil boğaz içi o derece ruh okşayıcı, his uyandırıcı şiir gıcıklayıcı levhalar, manzaralar göstermekte idi ki şehir-i şehrimizin bedâyi-i tabiiyesinden haberdar olabilmek için bu levhaları bu manzaraları göğüs geçire geçire temaşa etmek lâzım gelir.” (Zehra, 3)

Ahmet Mithat, romanlarında Batılı şehirleri sık sık tanıtır. Yazar, “Avrupa'ya gitmeden” (Okay 1991: 65) birçok şehri kitaplardan tanıma fırsatı bulmuştur.

Sergüzeşt'te Celâl Bey'in Fransız mürebbiyesi, Paris'ten başka bir kent hayal edemediğini söylüyor. Bu anlayış, yabancı mürebbiyelerin çoğunun düşüncesine de yansıtması bakımından önem taşır:

“Londra'dan bahsolunduğu zaman, yanı başında o parlak Paris varken, senenin büyük bir kısmını sisler ve dumanlarla çevrili karanlık bir memlekette geçirenlere hayret eder ve kendisinin mürebbiyelik vazifesiyle Londra'da geçirdiği kış mevsiminin bir pazar gününe sözü getirir.” (Sergüzeşt, 37)

Bu romanda, Âsaf Paşa konağındaki alafranga hayat, eğlencelere ve gezinti yerlerine de yansır. Âsaf Paşa ve ailesi eğlenmek ve iç sıkıntılarından kurtulmak için zaman zaman gezintiye çıkar:

“Kızıyla biraz oturup da dışarıya çıktığı zaman, bütün aile, arabalarla Fener'e giderek bir iki saat gezintiden sonra döndüler. (Sergüzeşt, 52)

Ahmet Mithat, romanlarında yabancı şehirlerden Paris'e ayrı bir önem verir. Avrupa'nın kültür merkezi olan Fransa hep hayranlık uyandırır:

Tanzimat dönemi romanlarında gerek yurt içindeki, gerekse yurt dışındaki gezinti yerlerine geniş yer verilmiştir. Romanların ülkedeki mekânı İstanbul'dur. Tarihi öneminin yanı sıra, birçok mesire yeri bulunması sebebiyle bu kent, Avrupa şehirlerini aratmamaktadır. Eski İstanbul'da ilkbaharın gelmesiyle birlikte gezinti yerleri hareketlenir. “Mesire geleneği Lâle Devri'nde başlayıp ilerleyen yıllarda özellikle Tanzimat'la birlikte yaygınlaşmıştır.” (Özer, 2005:202)

Vak'a zinciri yurt dışında geçen romanlarda ise Paris en çok adı geçen şehirdir. Paris'in de İstanbul gibi tarihi önemiyle beraber, mesire yerleri güzelliğiyle turistleri çeker. Paris dışında Fransa'nın birçok şehri romanlarda

zikredilir. Paris'ten başka, Napoli, Madrid, Berlin, Moskova, Petersburg gibi Avrupa'nın büyük kentlerinden bahsedilir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı romanda İstanbul'un en gözde mesire yerlerinden Kâğıthane, roman kahramanlarının sıkça uğradığı bir mekândır. Rakım Efendi burası ile ilgili şöyle der:

“Bir salı yahut çarşamba günü gideriz. O güzel sahralar, çayırlar tenhadır. Bize her güzelliklerini arz ederler. Başka günlerse oraları at ve araba panayırına döner. Hem Kâğıthane'ye böyle bizim gibi gidenler, yiyeceklerini, içeceklerini de beraber götürüp öyle eğlenirler.”(*Felâton Bey ile Rakım Efendi*, 77)

Tanzimat'la birlikte toplum hayatının değişmesi, şehirlerin görünümüne de yansır. Bu dönemde nakil vasıtalarının gelişmesi ve çoğalması ile İstanbul halkı sık sık mesire yerlerine devam etmeye başlar. “1851'de Boğaziçi ulaşımını kolaylaştıracak *Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla*” (Özer, 2005: 203) Boğaziçi gezinti yerlerinin önemi artar. Özellikle yaz aylarında Adalar, Boğaziçi, Çamlıca, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere en çok rağbet gören yerlerin başında gelir. Dönemin romanlarında bu mekanlarla beraber İstanbul'un diğer semtlerinin güzellikleri anlatılır. Bu mekanlar adeta sevgili arayan erkeklerle ve zengin, tahsilli genç arayan kızlarla doludur. Öyle ki, bir ara Bihruz Bey (*Araba Sevdası*) ile Ali Bey'in (*İntibah*) karşılaşacağını zannederiz.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişiklikler hiç şüphesiz şehir düzenine önemli etkiler yapar. Bu etkiler, kentlerin mimârî yapısından mahallelerin aydınlatılmasına, ulaşım vasıtalarından sosyal etkinlik mekânlarına kadar kendisini gösterir. Özellikle İstanbul'da eski Osmanlı mimarisinin yerini Avrupaî tarzda yapılmış apartmanlar almaya başlar. Artık Osmanlı zevkini yansıtmayan binalar şehre hakim olur. İstanbul sokaklarının aydınlatılmasına yönelik çalışmalar, Tanzimat'tan sonra daha önemsenir. Kent içi ulaşımında ise karada tramvaylar, denizde ise vapurlar daha çok zikredilir. Bu dönemin romanlarında arabalar, otomobiller ve faytonlar ulaşımında, sayfiyelerde ve gezintilerde sıkça kullanılır. Bununla beraber, İstanbul'un eğlence merkezlerinin bakımı meselesi dönemin yöneticilerinin üzerinde durdukları meselelerdendir. Kahvehaneler, kafeler (cafe), pastahaneler, bar ve gazinolar roman kahramanlarının devam ettikleri eğlence yerlerindedir. Batı'nın şehir yapısındaki etkisi daha çok dış mekanla ilgilidir. Dönemin romanlarında Osmanlı şehirleri, başta İstanbul olmak üzere, Avrupa kentleriyle karşılaştırılır. Sonuçta, Osmanlı kentlerinin şehir planı bakımından Avrupa kentlerinden çok geride oluşu, yazarların da üzümlere kabul ettiği gerçek olarak okuyucuya verilir.

Kaynaklar

a) Romanlar

- Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* (Hazırlayan: Nuri Sağlam), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, İstanbul, 1305, Roman, Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilmiştir. (Hazırlayan: M.Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Ahmet Mithat Efendi, *Diplomalı Kız* (Hazırlayan: M.Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ahmet Mithat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* (Hazırlayanlar: Kâzım Yetiş, Nejat Birinci, M.Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Hayret* (Hazırlayan: Nuri Sağlam, Nejat Birinci, M.Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat* (Hazırlayan: Nejat Birinci), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk* (Hazırlayan: Erol Ülgen), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Mizancı Murat, *Turfanda mı, yoksa Turfa mı* (Haz: Yasin Beyaz), Armoni Yay., İstanbul, 2003.
- Nabizade Nazım, *Zehra* (Haz: Hüseyin Alacatlı), Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Namık Kemal, *İntibah* (Haz: Seyit Kemal Karaalioğlu), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* (Haz: Hüseyin Alacatlı), Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt* (Hazırlayan: Zeynep Kerman) M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1990.
- Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat* (Haz: Yakup Çelik), Akçağ Yay., Ankara, 2002.

a) Genel Kaynaklar

- Faraoqhi, Suraiya (2002), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1940), *Tanzimat*, "Tanzimat'ta İçtimai Hayat", Ankara.
- Gökalp, Ziya (1976a), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Gökalp, Ziya (1976b), *Türk Töresi, Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Okay, Orhan (1991), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Özer, İlbeyi (2005), *Avrupa Yolunda Batılaşma ve Batılılaşma*, Truva Yayınları, İstanbul.